

חוג הראי"ה ועריכת כתביו של הרב קוק

כרך א

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

מאיר מוניץ

המחלקה לפילוסופיה יהודית

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תשרי תשס"ט

רמת גן

תודות

ברצוני להודות לפרופ' דב שוורץ על הדרכתו וסיועו; למחלקה לפילוסופיה יהודית ומוריה על לימודי עד כה; לפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת בר אילן שהעמידה לרשותי מלגה בשנות כתיבת הדוקטורט; לאחותי וגיסי, שרה ורוברט המר, על התרגום לאנגלית; ואחרונים – תודה לאשתי איטה הראשונה שעודדה ותמכה, ולילדינו - על הסיוע והעזרה.

תוכן העניינים

כרך א

א	תקציר עברי
1	מבוא
1	1. עריכת כתביו של הרב קוק
2	2. פרסום כתבי היד של הרב קוק
5	3. ההתייחסויות במחקר לפרסום כתבי היד ומשמעותו
9	4. מבנה העבודה ומטרותיה
11	פרק א: עריכת הספר אורות
13	(1) מבוא
15	(2) הצגת ממצאי השוואת הפסקות
16	2.1 חידוד והדגשת תכנים
16	2.1.1 הדגשת סגולת הארץ ושליטת הגלות
18	2.1.2 הוספתה והדגשתה של התייחסות לענייני הגאולה והמשיחיות
19	2.1.3 שינוי הכתיבה על הגאולה מזמן עתיד לזמן הווה
19	2.1.4 סיכום
20	2.2 ריכוך, השמטה וטשטוש מסרים
20	2.2.1 השמטה וריכוך ביקורת על תנועות וקבוצות שונות
20	2.2.1.1 השמטת ועידון הביקורת על היהדות החרדית והגלותית
22	2.2.1.2 ריכוך ביקורת על הציונות החילונית ועל פורקי העול
24	2.2.1.3 ריכוך ביקורת על התרבות המערבית, הנצרות והעמים השונים
26	2.2.2 ריכוך, השמטה ושינוי מסרים בעלי אופי חדשני ונועז
26	2.2.2.1 עידון מקומות מהם משתמעת ביקורת על היבטים שונים של היהדות, מאמרי חז"ל וקיום מצוות
26	2.2.2.2 הקטנת הביקורת על האמונה המצומצמת מחד,
28	וצמצום הלגיטימיות לכפירה הפוגעת בה ולרשעים מאידך
31	2.2.2.3 התערבות בפסקות שיש בהן פתיחות כלפי עולם החול,
34	כלפי החומר והגוף וכלפי התרבות הכללית
34	2.2.2.4 צמצום האוניברסליות והדגשת הפרטיקולריות
36	2.2.2.5 השמטת הממד האינדיבידואלי
37	2.2.2.6 החלשת הזיקה לקבלה והקטנת חשיבותה
38	2.3 פישוט הטכסט על ידי השמטת מורכבות והוספת הסברים
39	(3) ניתוח הממצאים
39	3.1 הסתירות שבין מגמות העריכה השונות

41	3.2 מגמות היסוד בעריכה של הרצ"י
43	3.2.1 עריכת תורת ארץ ישראל מול עריכת תורת חו"ל
44	3.3 השפעת עריכתו של הרצ"י על המסרים העולים מהספר אורות
44	3.3.1 בחינה מפורטת של כמה מהמקומות בהם התערב הרצ"י
46	בצורה משמעותית בדברי אביו
46	3.3.2 הערכה מחודשת של השפעת העריכה
49	(4 סיכום
53	פרק ב: עריכת הספר אורות הקודש
55	(1 מבוא
56	1.1 שיוך השינויים שבאורה"ק
60	(2 הצגת ממצאי השוואת הפסקות
60	2.1 שינויים מתוך זהירות, שיש בהם ריכוך, השמטה וטשטוש מסרים
60	2.1.1 שינויים שמוחקים או מקטינים ביקורת על התפיסות המקובלות של התורה וההלכה
65	2.1.2 תיקונים המקטינים את הנועזות שבאמירותיו של הראי"ה על הפנימיות
67	2.1.3 פסקות המדברות על הצורך בשינויים בתורה ועל כוחות הנוגדים את התורה ומביאים בעקיפין לשינויים אלו
73	2.1.4 השינוי מגוף ראשון יחיד לרבים
75	2.1.5 הסתרת התגלות
77	2.1.6 הסתרת תשתית קבלית ומיסטיקה
78	2.1.7 ריכוך ביקורת על חכמת החול ועל השכל הרציונלי
81	2.1.8 השמטות נוספות: משכב זכר, סגפנות ואינדיבידואליזם
83	2.1.9 לאומיות מול אוניברסליות
85	2.2 תיקונים של הוספה והדגשה
85	2.2.1 הוספת אמירה 'ציונית'
85	2.2.2 תיקונים פילוסופיים
87	2.2.3 הוספות מבהירות ומסכמות
89	(3 ניתוח הממצאים
89	3.1 בין עריכת אורות לעריכת אורה"ק
89	3.2 הסתירות שבמגמות העריכה
91	3.3 מגמות עריכה שונות כמשקפות גישות של עורכים שונים
91	3.3.1 לאומיות ואוניברסליות, פתיחות וסגירות, יחס לפילוסופיה
92	3.3.2 הרקע להסתרת ההתגלות
94	3.3.3 אינדיבידואליזם וסגפנות מול הנהגה ציבורית
95	3.4 התאמות למבנה הפילוסופי
97	3.4.1 כותרות הפסקות
100	3.5 השפעת התיקונים על התמונה הכללית של הגותו של הראי"ה

100	3.5.1 הסתרת הגוון האישי שבכתיבתו של הרא"ה
101	3.5.2 משמעותם של התיקונים האחרים
104	(4) סיכום
105	פרק ג: מדיניות פרסום הפסקות – עריכת כתיבה שמקורה בהשראה
107	(1) מבוא
107	(2) הצגת הביקורת שבמחקר על עריכת כתבי הרא"ה
111	(3) כתיבה שמקורה בהארה פנימית
112	3.1 אפיוניה של כתיבה בהשראה
112	3.1.1 התלבטות בנוגע לפרסום
113	3.1.2 כתיבה מקוטעת המכילה סתירות
115	3.2 תפקידם של העורכים
115	3.2.1 תהליך היצירה על פי הרא"ה
118	3.2.2 תרומתם של העורכים
118	3.3 האם מוצדקת הביקורת על עריכת כתבי הרא"ה?
122	3.3.1 בין עריכת הרצ"י לזו של הרב הנזיר
124	3.3.2 תביעת הבלעדיות על הפרשנות
126	3.3.3 סיכום
128	(4) ראש מילין – ספר מפתח להבנת צורת כתיבתו של הרא"ה ומשמעות עריכתה
128	4.1 על הספר ראש מילין
129	4.2 ראש מילין כמתאר את חווית ההתגלות הפנימית
130	4.2.1 האותיות
134	4.2.2 התגין, הנקודות והטעמים
136	4.2.3 הערות הסיום
137	4.2.4 תוספות שפורסמו במהדורות המאוחרות
139	4.2.5 שיר הסיום והגוון האישי שבראש מילין
140	4.3 מקומו של הספר ראש מילין בתהליך פרסום כתבי הרא"ה ותרומתו להבנת תהליך זה
140	4.3.1 סקירה כללית של התפתחות דרך הפרסום של תורת הרא"ה
	4.3.2 מקומו של הספר ראש מילין בתהליך התפתחות דרך הפרסום של כתבי הרא"ה ומשמעותו
145	
149	4.3.3 סיכום
149	(5) טענתו של פרופ' דב שוורץ בדבר חוסר השיטתיות של הרא"ה
149	5.1 אורה"ק – חיבור משותף?
154	5.2 סוגיית השלמות וההשתלמות כמקרה מבחן
158	5.3 סיכום

סיום - האם 'סילפּו' הרצ"י והנזיר את תורת הראי"ה,

159

ומהי הרלוונטיות של שאלה זו כיום?

163

ביבליוגרפיה

I-IV

תקציר אנגלי

כרך ב

175

נספחים

177

מבוא

179

(1) נספח לפרק א: אורות – השוואת פסקות

179

1.1 ארץ ישראל

182

1.2 המלחמה

184

1.3 ישראל ותחיתו

203

1.4 אורות התחיה

227

1.5 זרעונים

238

1.6 אורות ישראל

251

(2) נספח לפרק ב: אורה"ק – השוואת פסקות

251

2.1 חכמת הקודש

290

2.2 הגיון הקודש

317

2.3 הקודש הכללי

328

2.4 החיות העולמית

342

2.5 האחדות הכוללת

355

2.6 הטוב הכללי

369

2.7 התעלות העולם

385

2.8 ראש דבר – מוסר ויראת אלהים

389

2.9 מוסר הקודש

435

2.10 דרך הקודש

435

2.10.1 דרך הקודש, עבודת הקודש

443

2.10.2 דרך הקודש, טהרת מדות הנפש

452

2.10.3 דרך הקודש, פרישות

464

2.10.4 דרך הקודש, חסידות

475

2.10.5 דרך הקודש, צפיה לישועה

480

(3) נספח לפרק ג: מדיניות הפרסום של מכון הרצי"ה

תקציר

מבוא

בשנים האחרונות הולכים ומתפרסמים כתבי היד של הראי"ה קוק בצורתם המקורית. פרסום זה מאפשר לבחון לעומק את עריכתם של כתביו שהתפרסמו בעבר. מחקר זה מבקש לבדוק את עריכתם של הספרים **אורות** (על ידי בנו של הראי"ה - הרצ"י קוק) ו**אורות הקודש** [=אורה"ק] (על ידי תלמידו – הרב הנזיר). המחקר מתבסס על השוואה בין רוב מוחלט של הפסקות שפורסמו בספרים אלה ובין הפסקות המקוריות שכתב הראי"ה בפנקסיו. המחקר מבקש להציג ולנתח את תוצאות ההשוואה ולהתייחס לדיון המחקרי סביב השאלה האם סולפה תורת הראי"ה על ידי עורכיו.

פרק א: עריכת הספר אורות

השוואה העלתה שיש בספר שורה ארוכה של שינויי עריכה משמעותיים שהוכנסו על ידי הרצ"י, והמלמדים על מגמות עריכה כלליות שהיו לו במלאכתו.

ככלל השינויים נחלקים לשני סוגים עיקריים: חידוד והדגשת מסרים מחד, וטשטוש מסרים והשמטתם מאידך. הסוג הראשון בא לידי ביטוי במיוחד במה שנוגע לעיסוק בשאלת הגאולה. הסוג השני (הנפוץ יותר) הוא שינויי עריכה בהם הרצ"י מבקש בעריכתו לטשטש ולרכך מסרים. אנו מוצאים מגמה זו בעידון דברי ביקורת שכתב הראי"ה לכיוונים שונים. הרצ"י מעדן דברי ביקורת שכותב הראי"ה לא רק על היהדות החרדית אלא גם על הציונות החילונית, על אומות העולם ואף על הנצרות. כיוון נוסף של ריכוך הוא בהקטנה וטשטוש של מסרים רדיקליים ונועזים בתחומים שונים. הרצ"י מעדן אמירות כנגד חלקים מהאמונה הדתית המצומצמת ומקטין את נימת האוניברסליות של הראי"ה, את מידת הפתיחות שלו כלפי עולם החול, התרבות הכללית, החומר והגוף ואת המקום שניתן לכפירה ולחילוניות.

אולם, למרות השינויים של הרצ"י הם בעלי משמעות, הרי שהם אינם משנים באופן מהותי את התמונה הכללית העולה מהספר. המסרים הכלליים נשמרים גם אם הם מעודנים יותר ומרחיקי לכת פחות. עובדה זו מוסברת בעיקר לאור מסקנה העולה מהסתירות שיש בין מגמות עריכה שונות, והיא שלמרות שהרצ"י פעל בעריכתו גם מתוך מוטיבציה אידיאולוגית, הרי שעיקר מגמתו הייתה להקטין את הסיכון שפרסום כתבי הראי"ה יגרור עליו התקפות ופולמוס. הדבר נעשה על ידי ריכוך ועידון סגנוני אבל בלי לשנות באופן מהותי את התמונה הכללית של הגותו של הראי"ה המוצגת בספר אורות.

פרק ב: עריכת אורה"ק

התמונה העולה מהשוואת הפסקות מראה שיש הבדל בין עריכת אורות לזו של אורה"ק. הנזיר היה הרבה פחות חופשי בתיקונו והיה צמוד יותר לנוסח כתב היד של הרא"ה. אולם למרות זאת, גם באורה"ק יש לא מעט שינויי עריכה משמעותיים ומכוונים. העריכה מחקה וטשטשה מסרים העשויים להתפרש כנועזים ומרחיקי לכת בתחומים שונים: ביקורת על האמונה הדתית המצומצמת; התייחסות לצורך בשינויים בתורה; מקומה של הכפירה בעולם; חשיבותה של הפנימיות ועוד – אבל מצד שני מצאנו גם הקטנת הביקורת על השכל הרציונלי ועל חכמות החול. תחום בולט של שינויים הוא שינוי כל פסקה שנכתבה בגוף ראשון ומחיקת כל התייחסות של הרא"ה לעולמו הפנימי ולתחושות של התגלות וחזון.

גם באורה"ק יש סתירות ברורות בין מגמות עריכה שונות, כמו למשל תיקונים המדגישים מסר אוניברסלי לעומת כאלה המטשטשים מסר כזה ומדגישים את הלאומיות. המסקנה העולה מבדיקת תהליך העריכה היא שסתירות אלה נובעות, ככל הנראה, מכך שהן לא הוכנסו באופן בלעדי על ידי העורך - הרב הנזיר. הייתה מעורבות של הרב חרל"פ והרצ"י בהכנסת השינויים והסתירות בין התיקונים משקפות את הבדלי הגישה שבין המעורבים בתהליך התיקון.

מסקנת הפרק היא שלמרות שיש בספר שינויי עריכה משמעותיים, הרי שגם כאן התמונה הכללית שהוצגה לפני הקורא נשמרת כמעט תמיד ואינה משתנה באופן מהותי בגלל התיקונים. חריג יחיד הוא הרובד האישי שבכתבתו של הרא"ה שהוסתר באופן שיטתי על ידי העריכה. נקודה נוספת שנבדקה בפרק היא השאלה כיצד הושפעה מדיניות התיקונים ממגמתו של הנזיר להציג באורה"ק תמונה של הגות פילוסופית סדורה ושיטתית. הבדיקה מראה שאין כמעט תיקונים שהוכנסו בכדי להתאים פסקות למבנה השיטתי הכללי. גם הכותרות שהוסיף הנזיר לפסקות נוסחו בזירות רבה ואינן חורגות מתוכן הפסקה.

פרק ג: מדיניות פרסום הפסקות – עריכת כתיבה שמקורה בהשראה

הפרק פותח בהצגת הביקורת שנכתבת בשנים האחרונות על הרצ"י והנזיר, ומציגה אותם כמי שצנזרו את הגותו של הרא"ה וסילפו אותה. ביקורת זו מתבססת לא רק על השינויים המקומיים שנסקרו בפרקים הקודמים, אלא בעיקר על מדיניות הפרסום הכללית של הפסקות וההחלטה איזו מהן לפרסם (ובאיזה סדר) ואיזה פסקות לא לפרסם כלל.

הטענה המרכזית שבפרק היא שנקודת המפתח לדיון הזה צריכה להיות העובדה שגם הרא"ה וגם עורכיו ראו את כתיבתו ככתיבה שמקורה בהשראה פנימית ושיש בה גילויים של רוח הקודש.

על פי דברי הראי"ה עצמו על כתיבה מעין זו, הרי שאופייה המיוחד מספק הסבר לצורת הכתיבה המקוטעת של הראי"ה ולהתלבטויות שלו בנוגע לדרך הפרסום הנכונה. תהליך הכתיבה מתואר כהשתלשלות מרובד עליון שמעל לרציונליות עד להתגבשות תכנים שאפשר להעביר לאחרים. בתהליך זה יש לעורכים מקום משמעותי והם שמהווים את החוליה האחרונה, חוליה שהראי"ה עצמו נמנע מלהשלים.

מנקודת מבט זאת נראית הביקורת על העורכים כמרחיקת לכת מדי. כתיבתו הייחודית של הראי"ה יוצרת כמות עצומה של פסקות נפרדות ולא פעם סותרות. כל ניסיון להציג אותה באופן שיטתי (בספר או במחקר) יוצר בהכרח פרספקטיבה חלקית. הרצ"י והנזיר אכן הציגו תמונה חלקית, אבל היא לגיטימית לא פחות מכל תמונה אפשרית אחרת - ואולי אף יותר - שכן עצם ההחלטה שלא לפרסם את כל הכתיבה המקוטעת כפי שהיא נפלה בחייו של הראי"ה ועל דעתו. יתרה מזו - הראי"ה ראה בחייו את המגמות העיקריות של עריכת הרצ"י והנזיר והסכים להן. גם השתייכותם לחוגו הקרוב מעניקה עדיפות ואוטנטיות לדרך בה הציגו את הגותו, אם כי חשוב לציין את ההבדל העקרוני שיש בין שתי העריכות שלהם גופן.

בהמשך הפרק מופיע ניתוח של הספר **ראש מילין**. ניתוח זה מבקש להראות שבספר זה מתאר הראי"ה את חווית ההתגלות הפנימית שלו. מבחינה כרונולוגית הספר מסמן נקודת מפנה בתהליך ההתלבטות של הראי"ה בנוגע לדרך פרסום כתביו. צירוף הנתונים מביא למסקנה שספר זה (שלא זכה להתייחסות רבה) מסתיר בתוכו מפתח חשוב להבנת אופייה המיוחד של כתיבתו של הראי"ה ומקומם המשמעותי של העורכים.

בסופו של הפרק נידונה טענתו של פרופ' שוורץ על כך שאורה"ק הוא חיבור משותף של הראי"ה והנזיר. על פי טענה זו, הראי"ה הוא הוגה חסר שיטתיות שכתבתו אפוריזמית והנזיר הוא שהוסיף לאורה"ק את המבנה הפילוסופי השיטתי שאינו קיים כלל אצל הראי"ה. מסקנת הפרק היא שלמרות שלנזיר אכן יש תפקיד משמעותי באורה"ק, הרי שחלקה השני של טענת פרופ' שוורץ, על חסרון השיטתיות של הראי"ה, הוא מכליל מדי. כפי שנטען לעיל, אופייה המקוטע והסותר של כתיבתו של הראי"ה נובע מאופה ההתגלותי ואינו מעיד בהכרח על חוסר שיטתיות מוחלט. לחיזוק הטענה מובא ניתוח של שאלת השלמות וההשתלמות באורה"ק, המראה שהטענה המוצגת בספר בנקודה זו מצויה באופן פוטנציאלי כבר בכתיבתו של הראי"ה. הנזיר רק חשף את השיטה שהייתה חבויה כבר בפסקות המפוזרות של כתיבתו של הראי"ה.

סיום

פרק הסיום הקצר מבקש לסכם את המסקנות העולות ממחקרנו בנוגע לעריכת כתבי הראי"ה. בנוגע לתיקונים המקומיים, הרי שלמרות שחלקם משמעותיים כמעט שאין הם משנים באופן מהותי את התמונה הכללית. בנוגע למדיניות הפרסום – הרי שלעריכתם של הרצ"י והרב הנזיר הייתה אכן השפעה משמעותית על הדרך בה הוצגה תורת הראי"ה לציבור. עם זאת, מעורבותם הייתה לגיטימית והיותה חלק מתהליך היצירה המורכב של תורת הראי"ה, הנובע מהיותה כתיבה שמקורה בהשראה.

מאידך גיסא, כיום, פרסום כתבי היד של הראי"ה פותח עידן חדש של מחקר ולימוד, עידן היכול להרחיב ולהעמיק את הבנתנו את תורת הראי"ה. ראוי שהעיסוק הזה בכתבי הראי"ה יהיה ענייני ומשולל טענות על סילוף מחד ועל בלעדיות פרשנית מאידך.